

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK
ÉS A JAGELLÓ-KORI MAGYARORSZÁG
KAPCSOLATA
különösen VII. Kelemen pápa idején (1523–1526)

Doktori (PhD) értekezés tézisei

NEMES GÁBOR

Témavezető: Dr. Szovák Kornél DSc

Történettudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Fröhlich Ida DSc
Egyháztörténeti Műhely
Vezető: Dr. Szovák Kornél DSc

Piliscsaba 2014

*„A római szent-szék levéltárait azokhoz a bányákhoz hasonlíthatni, melyekben a bányász minél mélyebbre ér, annál gazdagabb, értékesebb rétegeket tár föl.”
/Fraknói Vilmos/*

I.

A történelem viharaiiban megfogyatkozott középkori iratanyagaink miatt történetírásunk mindig is jelentős hangsúlyt fektetett az ország határain kívül fellelhető magyar vonatkozású források feltárására. A Vatikáni Levéltárban folyó kutatások ezek között is kiemelt figyelmet kaptak. Az *Archivio Segreto Vaticano* 1881-es nyitása óta középkori történetírásunk érdeklődése leginkább a kérvény- és bullaregisztrumok, valamint az Apostoli Kamara fondjai felé fordult, a bulla melletti másik pápai irattípus, a bréve kutatásával ugyanakkor adósak maradtunk. Bár Fraknói Vilmosnak köszönhetően az I. (Hunyadi) Mátyás uralkodása idején kiadott brévék egy jelentős része már megjelent, a Jagelló-kor tekintetében sem a források feltárása, sem publikálása nem történt meg. Disszertációm kiindulópontja éppen ez a felismerés volt: elsődleges célomná az 1490 és 1526 között kelt brévék feltárása vált.

Miért is fontosak a brévék? Az avignoni pápaság zűrzavaros időszakában merült fel az a praktikus igény, hogy a nagy létszámú és lassú, időnként nem megbízható személyekből álló kancellária helyett a diplomáciai levelezés és az állami adminisztrációval kapcsolatos bizalmas rendelkezések számára új levelezési forma jöjjön létre, ez lett a bréve. A 15. század folyamán tovább nőtt az igény arra, hogy a fontosabb ügyekben közvetlenül a pápa személyétől függő házi-, illetve magántitkárok (*secretarius domesticus ill. intimus*) járjanak el, és ezáltal az egyházfőnek

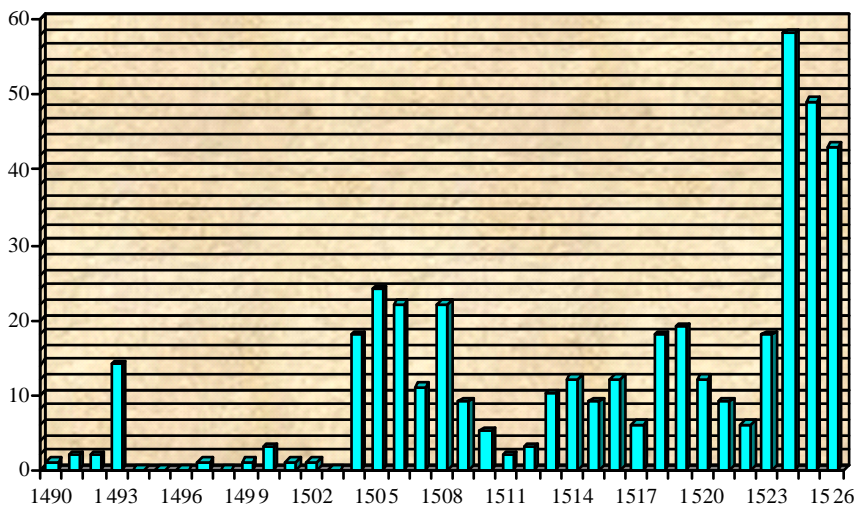
közvetlen rálátása legyen a kimenő levelekre. A brévék kiállítása kezdetben kizárólag a titkár feladata volt, szövegét a pápa szóbeli utasítására ő fogalmazta, és az oklevelet is ő írta. Az Apostoli Szentszék diplomáciai levelezését a 15. század elejétől fogva szinte kizárólag bréve formában folytatta.

A kancelláriai, illetve kamarai ügymenetnél rövidebb utat bejáró, gyors és olcsóbb expedálás azt is eredményezte, hogy a Szentszékhez kérvénnyel fordulók közül a 15. század közepétől bulla helyett egyre többen brévében kértek pápai engedélyt.

II.

A Vatikáni Levéltárban a trienti zsinat szervezeti reformjai előtt kiadott brévék – a kérvény- és a bullaregisztrumok kompakt sorozataival szemben – szétszórtan helyezkednek el. A brévék többségét a levéltár ősi része, az ún. *Armadi* őrzi. Itt bréveregisztrumok és fogalmazványok sorozatai mellett titkárok hagyatékaiban kutatva kellett kigyűjtenem a magyar vonatkozású, elsősorban diplomáciai vonatkozású brévéket (Arm. XXXIX–XLIV). A *Dataria Apostolica* levéltárában a kérvényükre bréve formában választ várók iratait kellett kigyűjtenem (*Brevia Lateranensia*). Az Angyalvár levéltára (*Archivum Arcis*) elsősorban a Szentszék hazatért követeinek eredeti ajánlóleveleit rejtették.

A vatikáni kutatás mellett feltétlenül szükségesnek bizonyult, hogy a Kárpát-medence levéltáraiban (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár és Diplomatikai Fényképgyűjtemény) lévő pápai kiadványokat is átnézzem, és ezekből a brévéket kiválogassam; ezenkívül Velence, London és Párizs levéltárai is őriznek néhányat.

A magyar vonatkozású pápai brévék időbeni eloszlása

A kutatás során beláttam, hogy a Jagelló-kori Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolatok szempontjából létfontosságúak a brévék, amelyeknek kiadása – a nunciusi jelentésekhez és a Magyarországról a pápákhoz írott levelek publikálása után – halaszthatatlan feladat. Mivel doktori disszertáció kereti között nem volt lehetőségem arra, hogy az 1490 és 1526 között keletkezett, 450-et is meghaladó számú brévét mind kiadjam, így kiválasztottam egy meghatározó részét: a VII. Kelemen pápa trónra lépésétől a mohácsi ütközetig, csaknem három év alatt született 150 forrást.

A pápai brévéket alapul véve, valamint ezeket a Szentszékhez írott magyar vonatkozású levelekkel, a pápai konzisztóriumok aktáival, a nunciusi és egyéb követi jelentésekkel, valamint a magyarországi oklevelés forrásanyaggal kiegészítve, továbbá a magyar és nemzetközi szakirodalom

bevonásával új szempontok szerint tekintetem át ezt a hazánk történelme szempontjából kulcsfontosságú időszakot.

III.

Az értekezés gerincét VII. Kelemen pápa trónra lépésétől a mohácsi csatáig terjedő időszak 150 brevéjének kritikai kiadása adja. A források több mint fele eddig publikálatlan volt, de a legkésőbb megjelentek is több mint száz éve láttak napvilágot.

Az általam feltárt és kiadott brevék lehetőséget kínáltak arra, hogy a Magyar Királyság és az Apostoli Szentszék kapcsolatának e három évét – a rendelkezésünkre álló források bevonásával és a közelmúltban megjelent szakirodalmakkal kiegészítve – újra áttekintsem. Több mint százöt év írta meg Fraknói Vilmos Magyarország és a Szentszék kapcsolatáról máig nélkülözhetetlen monográfiáját, az azóta e témában írott tanulmányok szinte kivétel nélkül ezen alapultak. Vizsgálódásom eredményeit három téma köré csoportosítottam:

- 1.) A lehető legszélesebb spektrumban felvázoltam a két állam közötti érintkezés résztvevőit, kitérve a kapcsolattartásban betöltött szerepükre.
- 2.) Áttekinttem a pápának a keresztény fejedelmeknél Magyarország érdekében tett erőfeszítéseit.
- 3.) Összefoglaltam a szentszéki diplomáciának a magyar belpolitikában játszott szerepét.

Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolat sokrétűsége a pápa összetett szerepéből következett. A szentatya a Pápai Állam uralkodójaként

aktív részese volt nemcsak Itália, hanem egész Európa politikájának, így diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn más országok uralkodóival. A pápához mint a római Anyaszentegyház fejéhez számos egyházi és világi személy fordult, hogy őszentsége igazságot tegyen vagy kegyet gyakoroljon. Mivel a Kúria bíróságai feljebbviteli fórumnak számítottak, így sokan utaztak peres ügyeik miatt Rómába, mely egyúttal a világ egyik leglátogatottabb zarándokhelye is volt.

A pápa által egy országba küldhető legrangosabb követek a legátusok, akik legtöbbször kiemelkedő képességű, tapasztalt diplomaták és rendszerint bíborosok voltak. 1523 májusában Adorján pápa a tudós domonkos kardinálist, Tommaso de Viót küldte Magyarországra, aki csaknem egy éven keresztül Budán tevékenykedett. Az 1524 januárjában kinevezett új legátus, Lorenzo Campeggio bíboros nürnbergi és bécsi tartózkodása után 1524. végén érkezett a magyar királyi udvarba, ahol mintegy fél évet időzött. A legátusok a diplomáciai képviselet mellett felügyelték a budai Fugger-faktorátusban letétbe helyezett pápai segélypénzeket és szentszéki perekben is ítélkeztek. Campeggio budai tartózkodása alatt vezette a cseh katolikusok és kelyhesek unióját előkészítő tárgyalásokat, megpróbált közvetíteni a pápa felé Kapisztrán János szentté avatási ügyében, és sikerült meggyőznie Szalkai László esztergomi érseket, hogy pappá szenteltesse magát.

Míg a legátus általában konkrét megbízással és csak rövidebb ideig tartózkodott a számára kijelölt országokban, addig az állandó képviseletet az apostoli nuncius látta el. Őszentsége állandó budai követi tisztét több mint három éven keresztül Giovanni Antonio Burgio töltötte be, aki Vio legátussal együtt érkezett Magyarországra 1523 nyarán.

Burgio nuncius tevékenységét alapjában határozták meg a Rómából kapott instrukciók. Elsődleges feladata a diplomáciai levelezés és az

információcsere volt: rendszeresen írt jelentéseket (*dispacci*) a követekkel való kapcsolattartásért felelős titkárnak, Jacopo Sadoletónak. Burgio adta át a Szentszék leveleit, melyeket a Kúria iránymutatása alapján kommentált is. Tartotta a kapcsolatot a környező uralkodókhoz küldött pápai követekkel (különösen a Ferdinánd osztrák főherceghez küldött Girolamo Rorario nunciussal), közbenjárt a Szentszéknél magyar személyek érdekében.

Burgio jelentései nagyban befolyásolták és alakítják ma is a Mohács előtti Magyarországról alkotott képünket. Kubinyi András vetette fel először, hogy a szicíliai diplomatát a kor legnagyobb intrikusa, Bornemissza János gyakran félrevezette, így a pápai követ által festett kép megbízhatóságának vizsgálatához jelen értekezés is több adalékkal járul hozzá.

A pápa egyes konkrét ügyek elintézésére is kiküldhette megbízottait. A horvát-dalmát végek megsegítésére küldött szállítmányok elosztására pl. két ízben is választott megbízottat: 1524-ben Thomas Niger traui püspököt, 1525-1526-ban pedig Leonardo Cresciót. Míg ez utóbbiról csak annyit tudunk, hogy pápai familiáris, addig Thomas Niger a Szentszék régi, bevált diplomatája volt.

Magyar Királyság és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolattartás magyar részről igen színes képet mutatott: hazánk érdekképviselését nagyobb részt itáliai személyek látták el, akik behatóan ismerték a Római Kúria bonyolult és szövevényes intézményi struktúráját és ügymeneteit.

Mivel a magyar főpapok római utazása II. Ulászló 1514. évi dekretumának 65. cikkelye értelmében erősen korlátozott volt, így azok szentszéki követségeket nem láttak el. A pápát képviselő bíboros-legátusnak mintegy párjaként Rómában a magyar királyt legmagasabb szinten a bíborosprotektor képviselte, akinek a koraujkorban betöltött lényeges szerepének középkori előzményeit is sikerült rekonstruálnom. A protektor

egyik legfőbb feladata a javadalmakkal kapcsolatos ügyek intézése volt, felügyelte a Kúriában folyó egyházi pereket, és követi megbízásokat is teljesített. A források alapján valószínűsíthető 15. századi előzmények (Gabriele Rangoni Aragóniai János, Rodrigo Borgia, Giambattista Orsini) után az első, akit ténylegesen az ország bíboros protektoraként címeztek, Pietro Isvalies bíboros, korábbi magyarországi legátus, a veszprémi püspökség adminisztrátora volt.

Isvalies utána az a Giulio de' Medici bíboros vicekancellár, X. Leó pápa unokaöccse volt a protektor, aki VII. Kelemen néven 1523-ban elfoglalta a pápai trónt. Protektori tevékenységéről nagyrészt javadalombetöltésekkel kapcsolatos adataink vannak, hozzá fűződik a legrégebb ismert, magyar vonatkozású kánoni kivizsgálás lefolytatása.

Kutatásaim alapján sikerült kiderítenem, hogy Medici bíboros pápává választása után Giovanni Salviati lett Magyarország bíborosprotektora. Mivel 1520 és 1521 évek folyamán a vele rokonságban álló Giulio de' Medici bíborosprotektorral párhuzamosan többször is referált a konzisztóriumokon magyarországi provízióról, így az is valószínűsíthető, hogy ekkor mint viceprotector képviselte a magyar érdekeket. Salviati emellett tájékoztatta a pápát Lászlai János római magyar gyóntató végrendeleti ügyéről, figyelemmel kísérte a horvát végvidék török elleni harcát, a csehországi katolikusok és kelyhesek uniójának ügyét, valamint a lengyel királyság és a Német Lovagrend közötti tárgyalások alakulását. A zökkenőmentes információcsere miatt folyamatos levelezésben állt Burgio nunciussal is.

A magyar királyi udvar leghosszabb római szolgálatával a firenzei származású Francesco Marsuppini rendelkezett, aki már 1511-ben Bakócz Tamás familiárisa és titkára volt. Ezt követően kisebb-nagyobb megszakításokkal több mint két évtizeden át hivatásszerűen Rómában

tartózkodott. Elsődleges feladata volt, hogy a Magyarországról érkezett leveleket a Kúriának átadta, és azokról a konzisztóriumon referált is. Emellett természetesen hírekkel látta el a budai udvart és Burgio nunciust. Bár szolgálataiért rendszeres pénzbeli juttatást kapott, a kor szokása szerint egyházi javadalmazásban is részesült.

A magyar király követe, aki éveket töltött Rómában Brodarics István pécsi prépost volt, aki nem csak a magyar korona érdekeit képviselte, hanem a követi teendőket ellátó Erasm Ciołek plocki püspök halála miatt Lengyelországot is. Brodarics több alkalommal megjelent a konzisztóriumon, ahol Magyarországról érkező leveleket kommentálva szónokolt öszentségének. Az is előfordult, hogy a levelet ő olvasta fel a bíboros kollégium előtt, és egy ízben Torquatus János bán követének horvát nyelven elmondott beszédét ő fordította latinra. A magyar és a lengyel király mellett Ferdinánd főherceggel is levelezett, mikor pedig Magyarország bíboros protektorát, Salviati öszentsége legátusként Pármába küldte, így őt is Brodarics látta el Rómából magyar vonatkozású hírekkel.

Brodarics István távollétében helyét a titkári feladatokat ellátó Kálnai Imre vette át. A római magyar követség az egyes kúriai hivatalokban lévő mindennapi ügyintézésre külön megbízottat, ún. sollicitátort is alkalmazott az umbriai Amelia egyházmegyéből származó Egidio Zefiri személyében. Hasonlóképpen kúriai tapasztalattal rendelkező személy lett a magyar követség titkára, a páрмаi Pietro Antonio Berri, aki Vio bíboros magyarországi legátusi megbízatása idején írnoka volt.

A Rómában tartózkodó magyar megbízottakon kívül még több ad hoc megbízású követről van tudomásunk, akik részben a magyar udvar futárai voltak, vagy pedig olyan zarándokok, akiket levelek Rómába juttatásával megbíztak meg (pl. Brodarics István testvére, Mátyás, a néhai Beriszló Péter unokaöccse, János, Acél István poszonyi várnagy).

A Magyarország és a Szentszék közötti pénzmozgások fő koordinátorai a mind Rómában, mind hazánkban jelentős befolyással bíró Fuggerek voltak, akiknek egész Európát behálózó kapcsolatrendszerük az információáramlás szempontjából sem volt elhanyagolható. A javadalmak betöltésekor fizetendő illetékek nagy része a Fuggereken keresztül érkezett Rómába, sőt sok esetben a bullákat is ők kézbesítették faktoraik útján. A Fuggereknél lekötött pápai segélypénz nemcsak hadi célokat szolgált, hanem részben ebből finanszírozták a budai „követség” költségeit is.

Még 15. és 16. század fordulóján is kimutathatóan nagy számú magyar zarándok kereste fel Rómát, ez a Mohács előtti évekre igen lecsökkent. A török fenyegetettség, az Észak-Itáliában dúló háború, a Rómát sújtó pestisjárvány ellenére mégis voltak olyanok, akik ezekben az években is útra keltek: pl. Acél István pozsonyi várnagy, Kanizsai László kincstartó, Trepka András magyar királyi udvarmester. A Rómába érkező magyar zarándokok lelkipozíciójában nagy segítséget nyújtottak a magyar gyóntatók, a szentév alatt pedig horvát gyóntatót is volt a Szent Péter-bazilikában Vrecsevics András személyében.

Rómába nem csak kegyes szándékkal utaztak egyháziak, hanem peres ügyeik elintézése végett is, és voltak olyanok is, akiket Rómába a tudományok és a tanulni vágyás hozott. A leghíresebb római diák Nádasdy Tamás, a későbbi nádor volt, aki 1523 nyarán Vio bíborossal Magyarországra utazott, hogy a legátus tolmácsaként teljesítsen szolgálatot. Voltak olyanok is, akik Róma pezsgő, humanista szellemi életét keresték: Girolamo Balbi 1524-ben a Városban telepedett le, Georg von Logau is – aki versművészetével az Örök Város művelt férfiainak tiszteletét kívívta – hazatérésekor Kelemen pápától két ajánlólevelet kapott.

Az újonnan feltárt források bevonásával tehát a két állam közötti kapcsolatban részt vevők számát jelentősen gyarapítottam, és a két fél

közötti érintkezésben betöltött szerepük vizsgálatával a kapcsolat minőségét is sikerült árnyalni. A Mohács előtti években a római magyar jelenlét tulajdonképpen teljesnek és folyamatosnak mondható. A magyar érdekképviselő azonban korántsem a mai értelemben vett intézményesült formában működött, hanem személyes kapcsolatok bonyolult hálózatán alapuló informális csatornákon keresztül.

A pápaság külpolitikájának a 15. század közepe óta központi témája volt a kereszténység legnagyobb ellensége, a törökök elleni harc. Magyarországot a Szentszék nemcsak közvetlenül segítette diplomáciai eszközökkel, pénzbeli támogatással, hanem az európai államok kapcsolatrendszerének alakításában is elsődleges szempont volt számára a keresztény fejedelmek kibékítése és a török elleni összehangolt támadás.

A pápa 1526-ban többször küldött segélykérő leveleket a császári, a francia, az angol és a portugál királyi udvarba. 1526. március 1-jén Capino de Capi személyében követet küldött I. Ferenc francia királyhoz a töröktől fenyegetett Magyarország megsegítése érdekében, de a nuncius elsősorban az V. Károly császár ellen életre hívott cognaci liga tárgyalásait bonyolította le. VII. Kelemen segélykérő leveleinek – elsősorban Európa feszült politikai helyzete miatt – csak szerény eredményei lettek.

A Szentszék a törökellenes küzdelemben komoly szerepet szánt a szinte minden szomszédjával feszült viszonyban lévő Lengyelországnak. A Német Lovagrenddel való ellenséges viszony megoldásában II. Lajos király is fontos szerepet kapott, a tárgyalások során a pápa legátusai és nunciusai is aktívan közreműködtek.

A pápa többször beavatkozott a belpolitikai erőviszonyok alakulásába, és igyekezett a Szentszékhez messzemenően lojális szereplőket pozícióba juttatni. Bár Verbóci István a szentatya teljes támogatását élvezte, nádori kinevezésénél még nem beszélhetünk közvetlen pápai beavatkozásról.

A kancellári hivatal esetében azonban ösztönzése komolyan latba vetette befolyását. A Burgio nuncius által Rómába küldött jelentésekben – elsősorban Bornemissza János sugallatára – negatív színben feltüntetett Szalkai László esztergomi érsek helyett a magyar király római követét, Brodarics Istvánt szánta kancellárnak. A szentszéki diplomácia ugyanakkor nehéz helyzetben volt, hiszen a pápának a csehországi kelyheseknek az Anyaszentegyházba való visszatérése ügyében – mely a „cseh testvérek” (pigárdok) nevű radikális szektának a lutheri reformációval való egyesülése miatt igen fontossá vált – szüksége volt Szalkaira. VII. Kelemen ezért a felekezeti unió sikere esetén kilátásba helyezte az esztergomi érseknek a bíbort, amit később a kancellárságról való lemondástól tett függővé. Így paradox módon a Szalkainak megígért bíborosi kalap egyszerre volt motivációs eszköz és fájdalomdíj is.

A szentszéki diplomáciának a magyar belpolitikára gyakorolt hatása összességében nem tekinthető kedvezőnek. A felekezeti unió végül – a feszült cseh belpolitikai helyzet mellett – részben Campeggio legátus merevsége, részben pedig Szalkai ellehetetlenítése miatt nem jött létre. Az esztergomi érsek Burgio nuncius elmarasztaló jelentései és a bíborosi testület összetételének átalakítására irányuló pápai törekvés miatt nem lett bíboros. Brodarics István személyében pedig egy, a magyar belpolitikában súlytalan személy foglalta el az ország egyik legfontosabb tisztségét.

A 15. század végétől – mikor a magyar uralkodók már egyre kevésbé tudtak eleget tenni abbéli kötelességeiknek, hogy a végeket fenntartsák – Horvátország és a Szent Korona oltalma alatt álló dalmát területek meghatározó politikai szereplői, többek között a Frangepánok, Beriszló Péter és Torquatus (Karlovics) János egyre önállóbb diplomáciai tevékenységbe kezdtek. Nándorfehérvár, Knin és Scardona eleste után Klissza lett az egyik legfontosabb végvár, emiatt támogatását VII. Kelemen

pápa is kiemelten kezelte. Elődjéhez, VI. Adorjánhoz hasonlóan pénzzel, gabonával és hadianyagokkal segítette az egyre nehezebb helyzetben lévő erősséget. A segélyek elosztását a visszaélések elkerülése végett saját embereire – Thomas Niger püspökre és Leonardo Cresciora – bízta. Ezt az is indokolta, hogy az állandó pénzsűkében lévő zenggi kapitányok, Krusics Péter és Orlovcsics Gergely számos esetben erőszakkal próbálták helyzetükön jobbitani: a VI. Adorján pápa által küldött gabonát saját hasznukra értékesítették, elfoglaltak egy török kereskedelmi hajót a velencei fennhatóság alatt lévő Zarában és lefoglalták a zenggi püspök több jövedelmét. Intenzív kapcsolat alakult ki a pápa és Frangepán család között is, akik szorongatott helyzetükben öszentsége és az Apostoli Szentszék oltalmába ajánlották magukat. A pápa nemcsak anyagi javakkal, hanem a lelkiekben megnyilvánuló hatalmával is segítette a törökök elleni küzdelmet. Ennek egyik példája, hogy az 1525-i szentévre egyrészt a Rómában dúló pestis, másrészt az állandó török fenyegetettség miatt a Magyar Királyság területéről kevesen tudtak az Örök Városba zárandokolni, ezért öszentsége nem fukarkodott a búcsúengedélyekkel: Frangepán Bernát alattvalói, Frangepán Kristófnak a fehér kereszt jelét a mellükön viselő katonái, valamint a klisszaiak is a kijelölt templomokat felkeresve szentévi búcsúban részesülhettek.

IV.

1. Tusor Péter – *** (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (Collectanea Vaticana Hungariae I/7) Budapest–Róma 2011.
2. *A Jagelló-kori Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai a pápai brevék tükrében. Kutatási beszámoló*, in: Tíz éves a Történelemtudományi Doktori Iskola (szerk. Fröhlich Ida) Piliscsaba 2011, 43–58.
3. *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevői (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz*, in: Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, szerk.: Tusor Péter (Collectanea Vaticana Hungariae I/8) Budapest–Róma 2012. 51–69.
4. *Magyarország és az 1525. évi szentév*, in: A Győri Hittudományi főiskola évkönyve 2014 (megjelenés alatt).